

Олег Рудакевич

ВЗАЄМОДІЯ ЕКОНОМІКИ, ПОЛІТИКИ І КУЛЬТУРИ В НАЦІЄТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається значення економічних процесів для побудови і функціонування національної спільноти. Автор простежив взаємозв'язок економіки, політики, культури у формуванні провідних європейських націй та взаємодії цих суспільних сфер у сучасній Україні. Обґрунтовано пріоритети політики Української держави, спрямовані на зміцнення соціально-економічної та політико-культурної основи націєгенези.

Ключові слова: *нація, національна ідея, національна економіка, національна культура, націєгенеза.*

Ідентифікація нації як особливого виду соціального формування повинна мати комплексний характер, оскільки це універсальна і самодостатня спільність людей. У дослідницькій практиці здебільшого наголошується на культурних, етнічних та політичних ознаках національного феномена. Виникає запитання, чи має нація особливі економічні ознаки і чи можуть вони бути визначальними? У марксистському трактуванні ця спільнота, як і інші макросоціальні явища, мала обов'язковий економічний атрибут. Вважалося, що нації виникають тоді, коли формується ринкова економіка, яка зумовлює спільність економічного життя, тобто із настанням епохи капіталізму. Коли ж економічний детермінізм як твердження про безумовну пріоритетність економічних чинників суспільного розвитку зазнав справедливої критики, вітчизняне суспільствознавство почало нехтувати ним, і нині цей принцип практично не береться до уваги, в тому числі у дослідженнях націєтворчого процесу. На наш погляд, така пізнавальна позиція є хибною, тим паче, що більшість сучасних загальнонаціональних криз пов'язана саме із занепадом економіки. Найшвидше на негаразди суспільного життя реагує національна валюта, що є одним із символів держави. Національні ідеали та мрії девальвуються у полум'ї інфляції так само швидко і неблаганно, як і згорає у ньому величина певного номіналу. Тож яка роль економічних чинників у національному будівництві?

За відповіддю звернемося спершу до зарубіжної націології. У ній чимало сучасних і далеко не марксистських теорій нації звертають серйозну увагу на економічний фактор формування і функціонування нації. Так, один із фундаторів етнічної теорії нації, професор Лондонської школи економіки Е. Сміт визначає націю як *“сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну пам'ять, масову громадянську культуру, спільну економіку і однакові для всіх членів юридичні права і обов'язки”* (підкреслення наше. – О. Р.) [7, с. 51]. Інший визнаний теоретик нації і націоналізму Е. Геллнер вважає нації одним із наслідків модернізації – переходу людства від аграрного до індустріального суспільства. Останнє, на думку вченого, вимагає уніфікації та стандартизації мови, освіти й культури, а ті, в свою чергу, неможливі без політичної підтримки. Тому виникають національні держави з відповідною гомогенною культурою як своєрідним сплавом високої (універсальної) і народної (особливої) культури [3, с. 49–71]. Отже, індустріальне суспільство утверджується як національне, детермінуючи особливий тип культури та держави. Метою цього дослідження є з'ясування впливу вітчизняної економіки на консолідацію і життєдіяльність українського соціуму, формування у його межах модерної нації. Це дозволить виробити практичні рекомендації для сприяння націєтворчому процесові в Україні.

Як показує європейський історичний досвід, взаємозв'язок економічного зростання з культурним прогресом та розбудовою нації є доволі складним і неоднозначним. Відомо, наприклад, що економічне процвітання італійських держав у XV–XVI ст. мало наслідком бурхливий розвиток культури – освіти, науки, мистецтв. Однак епоха Відродження в Італії не зумовила формування національної держави. Це сталося лише через п'ятсот років, і то не стільки в наслідок культурного Ренесансу, скільки завдяки потребі створення єдиного національного

ринку та революційним діям народу. Національними героями цього разу стали не митці, а політики на чолі з Гарібальді. Цей рух і цей період (з кінця XVIII до середини XIX ст.) італійці називають Рисорджименто. Висновок полягає в тому, що розбудова нації базується не просто на приватній власності чи зростанні багатства, а на розвинутому товарному виробництві, яке вимагає формування спільного ринку на значній території в межах централізованої держави. Однак з утворенням такої держави формування нації не завершується – воно продовжується, а нерідко тільки починається, адже з різномірного населення необхідно сформувати національно свідомих, освічених і культурно-споріднених громадян. Недаремно після вдалого заснування італійської національної держави 1861 р. колишній п'ємонтський прем'єр-міністр Массімо д'Адзельо, з огляду на наявність в країні значної кількості специфічних регіональних культур та протистояння Північ-Південь усередині Італії, зауважив: "Італію ми створили, тепер нам треба створити італійців" [1, с. 591].

Повчальним є також досвід взаємодії економіки, політики і культури на теренах іншого великого європейського народу – німецького, який також зумів створити всередині XIX ст. із кількох десятків невеликих держав централізовану політію. У процесі боротьби за неї розгорнулася гостра полеміка між двома авторитетними вченими – К. Марксом та Ф. Лістом.

Перший вважав ідею національної держави хибною, оскільки вона стояла на заваді розгортанню світової революції, яка мала б покінути з експлуатацією людини людиною. Другий – ідеолог економічного націоналізму – твердив, що прогрес німецького народу лежить на шляху формування національної держави, яка органічно поєднає культуру, економіку й політику. "Саме це – зауважує Р. Шпорлюк, – дає підстави називати Ліста одним із перших політекономів, хто наважився шляхом економічного розвитку перетворити національно-культурну спільноту на політичну одиницю" [9, с. 42]. Шлях, що його теоретично обґрунтував і практично обстоював Ф. Ліст, виявився історично перспективним і при цьому не лише для німецького народу. Отже, формуючи національну економіку як цілісний і самобутній організм, народи перетворюються у нації. Чи підтверджує український досвід цю закономірність?

Затяжна економічна криза, катастрофічна інфляція та зубожіння народу, особливо протягом першого десятиріччя незалежності, розвінчали міф про істотний економічний потенціал України. Саме він значною мірою спонукав 1 грудня 1991 р. переважну більшість жителів колишньої радянської республіки, в тому числі й етнічні меншини, голосувати за повний суверенітет України. Особливо негативно вплинули на націєтворчий процес такі дегенеративні економічні процеси, як занепад високотехнологічних галузей народного господарства, посилення міжрегіональної економічної диспропорції, орієнтування сировинних галузей на зовнішній ринок, збільшення натурального укладу в соціально-економічній структурі українського суспільства. Все це істотно підірвало міжрегіональні економічні зв'язки та національний ринок. П'ять східних областей України нині виробляють майже дві третини промислової продукції і це переважно сировинна, енергомістка продукція, яка має дуже мало споживачів на теренах власної держави. У Луганській області такої продукції виробляється 90 %, у Донецькій і Дніпропетровській областях – 80 %, у Запорізькій – 70 %, у Харківській – 33 %. Частка населення, зайнятого натуральним господарством, збільшилася за 1992–2002 рр. з 3 % до 12 % від загальної кількості працюючих. Причому серед сільського населення цей показник становить понад 50 % [5, с. 26]. Отже, переважна більшість громадян фактично вилучена з економічного спілкування навіть у своєму регіоні, не кажучи про їхнє відсторонення від національного ринку.

Істотною проблемою є також питання про національний, патріотичний характер вітчизняної економіки і вітчизняного бізнесу. Серед фахівців сучасна економічна система України кваліфікується як кланово-олігархічна. Великий і переважна більшість середнього бізнесу постали не стільки за рахунок розгортання виробництва і сфери послуг, скільки з комерційної діяльності, сумнівно-правової приватизації державного майна, розкрадання державної скарбниці. Усвідомлюючи це, широкий народний загал не може довіряти підприємцям, сподіватися на їхню чесність і патріотизм. Про вульгарність і марнотратство "нових українців" ходить чимало анекдотів, які дуже нагадують російські оповідання про "нових руських". Як зазначає дослідник із Великої Є чимало свідчень, навіть візуальних, про вакханалії представників нової еліти (орґії у стилі Римської імперії, на яких із великих тортів вилазять покриті шоколадом повії, величезні вілли під Києвом, позбавлені архітектурного смаку – деякі навіть у вигляді середньовічних замків, і таке інше). Втім, можливо, ці божевільні гулянки є ознакою невпевненості у завтрашньому дні" [2, с. 441].

Щоб бути впевненим бізнесменом в Україні, треба мати політичний “дах”, або статус “народного депутата”. Це також відкриває шлях до державних заказів і ресурсів. Вторинне паразитування великого капіталу на державному майні і державному бюджеті (первинне було пов’язане із так званою “прихватизацією”), проникнення тіньового капіталу у велику політику, злиття з нею, загрожують нині національній безпеці, на що постійно звертають увагу політичні експерти. Так, член-кореспондент НАН України, провідний співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса М. Михальченко серед основних політичних ризиків у сучасній Україні таких, як нерозв’язана проблема розподілу функцій влади, брак консенсусу еліт, перманентне захоплення владного центру регіональними елітами, які у кожному конкретному випадку не схильні співпрацювати з іншими регіональними елітами, навіть київською, аморальність депутатського корпусу тощо, називає “взаємопов’язаність капіталу і влади, що перетворює капітал на владу, а владу – на капітал” [5, с. 4-5]. Підсумовуючи сказане, доходимо висновку, що підприємницький клас, який був головним суб’єктом націєтворення у Великій Британії, Франції, Італії, Німеччині та інших країнах світу, в Україні дистанційований від народу; народ не довіряє йому, що аж ніяк не сприяє згуртованості українського соціуму. Тут варто згадати мудрі застереження і поради видатного іспанського філософа Х. Ортега-і-Гасет, висловлені ним у праці “Безхребетна Іспанія”. “...Національне здоров’я, – зазначав він, – залежить від усвідомлення кожного з ... класів і цехів, що вони лиш невід’ємні частини одного суспільного тіла... Знехтувавши власне покликання, група неминує втратить всяку чутливість до соціальної взаємозалежності...”

Тож необхідно підтримувати в кожному класі чи професії свідомість того, що довкола існує багато інших класів і професій, співпраці котрих вони потребують” [6, с. 156-157]. І далі: “...Партикуляризм класу набагато серйозніший симптом розладу, ніж рухи етнічного й територіального сепаратизму” [6, с. 158].

Президент, інші владні інститути української держави взяли курс на лібералізацію й демократизацію суспільного життя. Як сприймаються ліберальні цінності, і, в першу чергу економічні, українським соціумом? Для з’ясування цього звернемося до результатів національних щорічних моніторингових опитувань, що їх проводить Інститут соціології НАН України. У 2006 р. на запитання “Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) великих підприємств?” – 67,2 % респондентів відповіли, що “скоріше негативно”, 21,8 % – “важко сказати, негативно чи позитивно”, 10,6 % – “скоріше позитивно”. Ці показники істотно різняться від громадської думки у 1992 р. Тоді вони були відповідно такими: 31,6 % 48,8 % і 25,1 % [8, с. 430]. Отже, на початку суверенного існування України наші співвітчизники більш прихильніше ставилися до приватизації. Нині понад дві третини опитаних дають негативну оцінку приватизації.

Подібне ставлення громадян спостерігається і до приватизації землі. Якщо у 2006 р. на запитання “Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність землі?” – 52,8 % опитаних громадян відповіли “скоріше негативно”, 22,8 % – “важко відповісти, негативно чи позитивно”, 23,8 % – “скоріше позитивно”, то у 1992 р. відповідні показники були такими: 13,9 %; 21,8 % і 63,5 % [8, с. 430]. Нині противники приватизації землі більше, ніж удвічі переважають прихильників цього процесу; у 1992 р. кількість позитивних відповідей щодо приватизації землі у чотири рази перевищувала кількість її противників (відповідно 63,5 % і 13,9 %).

Такі орієнтації громадян щодо приватизації і приватної власності в цілому значною мірою зумовлені тривалою економічною кризою, яку породив розвал СРСР та курс влади на лібералізацію економіки. Проте наведені дані демонструють також стан сучасної економічної свідомості українського суспільства: всупереч поширеній думці про українців як носіїв приватновласницької психології та індивідуалістів, вони не надто прихильно ставляться до приватної власності як суспільної цінності. Очевидно, даються взнаки відповідні радянські настанови, особливо у старших поколінь народу. Підтверджує це і відповідь на питання “Яким чином, на Вашу думку, держава має брати участь в управлінні економікою?” У 2006 р. лише 4,7 % респондентів підтримали тезу “треба мінімізувати участь держави – все регулює ринок”, 49,5 % – “треба повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку і контролю”, 49,5 % – “треба поєднати державне управління і ринкові методи” [8, с. 431].

Перехід України до парламентсько-президентської форми державного правління істотно підняв роль парламентських партій у формуванні та здійсненні державної політики. Тож

проаналізуємо основні програмні положення переможців парламентських виборів в Україні 2007 р., що прямо чи опосередковано стосуються теми нашої статті. Почнемо з політичних сил, які створили парламентську більшість.

“Блок Юлії Тимошенко” запевнив, що намагатиметься знищити корумпований союз влади і тіншового капіталу, забезпечить повноцінну інтеграцію України у світове співтовариство, створюватиме умови для розвитку малого і середнього бізнесу, підтримуватиме розвиток аграрної інфраструктури, захищатиме національний інформаційний простір.

Знаковими положеннями передвиборної програми Блоку “Наша Україна – Народна Самооборона” є скасування депутатської недоторканності та реалізація гасла “Закон – один для всіх!”, завершення вступу України до СОТ, посилення співпраці з Європейським Союзом, забезпечення рівних для всіх правил конкуренції, захист української ідентичності – мови та культури.

Партія регіонів задекларувала проведення реформи регіональної політики у напрямку розширення прав і ролі регіонів, сприяння утворенню Єдиного економічного простору (ЄЕП) у складі України, Росії, Білорусі та Казахстану, створення прозорого й легального ринку землі. Вона також намагатиметься відродити територіально-промислові комплекси та звільнити економіку від надмірного державного втручання, утверджуватиме принцип полікультурності в українському суспільстві, добиватиметься надання російській мові статусу другої державної (реалізація гасла “Дві мови – один народ!”).

“Блок Литвина” вважає за потрібне розробити і прийняти Стратегію національного розвитку України, забезпечувати зовнішньополітичний курс держави на засадах україноцентризму, боротися проти ухвалення рішення про продаж землі сільськогосподарського призначення, сприяти утвердженню української нації як співтовариства вільних громадян (тобто реалізації політичної моделі національної спільноти).

Комуністична партія України збирається відродити систему народного контролю, повернути у державну власність стратегічні галузі промисловості, відновити планове ціноутворення, надати російській мові статусу другої державної, заборонити пропаганду націоналізму, протидіяти вступові України в НАТО.

Отже, більшість парламентських сил України (крім КПУ) має ліберальну програму соціально-економічного та політичного розвитку українського суспільства. При цьому переважна більшість програмних положень дисонує з ціннісними уявленнями та орієнтаціями більшості громадян (особливо щодо приватизації землі). Недостатня увага, на наш погляд, звертається на посилення співпраці, кооперативні зв’язки між регіональними економіками. Дбаючи про утворення Єдиного економічного простору між державами колишнього СРСР та посилення співпраці з ЄС, не звертається належна увага на формування національного економічного простору, повноцінного національного ринку. Немає належної уваги до проблеми розмежування власності (бізнесу, капіталу) і політичної влади, ліквідації надмірної різниці у рівнях доходів різних суспільних верств. Окремі політичні сили наполягають на державній україно-російській двомовності, що також не сприяє консолідації українського соціуму.

Економічна основа національного життя, проблеми, які існують у цій сфері, шляхи їх розв’язання, багато хто із політиків пропонує підняти до рівня національної ідеї. Це ідеї приватизації чи, навпаки, націоналізації основних фондів виробничої сфери, розвиток ринкової економіки чи повернення до планового господарювання, допуск на територію України іноземних інвесторів на вигідних для них умовах, формування спільного з іншими державами економічного простору тощо. Немає жодного сумніву, що економічний складник має стати важливим компонентом національної ідеї. При цьому повинно йтися повинна йти не про окремі економічні проекти, а про принципово нові засади господарювання, про цінності, що їх мають визначати процеси, у тому числі в інших сферах суспільного життя.

Підсумовуючи, треба зазначити, що тема ролі економічних процесів у формуванні модерної української нації є досить складною і багатогранною. Її подальше дослідження може дати адекватне уявлення про головні проблеми етнонаціональної політики Української держави, політичних партій і рухів. Найактуальнішими практичними завданнями в цій сфері вважаємо такі:

- здійснення пропаганди актуальних для сучасного українського суспільства цінностей та ідеалів, української національної ідеї, яка орієнтує народ і владу на побудову суверенної, демократичної, правової і соціальної держави, ліберальної економіки та модерної етнополітичної української нації;

- забезпечення рівноправності громадян усіх національностей у користуванні матеріальними та духовними ресурсами держави;
- подолання територіальної диспропорції в розвитку національної економіки та соціально небезпечного розриву в рівнях доходів різних груп населення;
- розвиток міжрегіональних господарських зв'язків, формування єдиного економічного простору в межах Української держави як основи консолідації українського суспільства;
- сприяння формуванню високої української культури як основи утвердження індустріального та постіндустріального суспільства, дбаючи водночас про реалізацію економічних, культурних та інших прав етнічних меншин і корінних нечлених народів України.

Література

1. Альтер П. Нація: проблеми визначення // Націоналізм. Антологія. – Київ: Смолоскип, 2000. – С. 580–592.
2. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. – Київ: Вид-во "К.І.С.", 2004. – 551 с.
3. Геллнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Пер. з англ. – Київ: Таксон, 2003. – 300 с.
4. Кривчук Г., Бараєв В. Національна консолідація як умова державотворення в Україні (частина II) // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 3. – С. 24–37.
5. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики і відповіді // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 3–8.
6. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Пер. з іспан. – Київ: Основи, 1994. – 420 с.
7. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. – Київ: Основи, 1994. – 223 с.
8. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 576 с.
9. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Пер. з англ. – Київ: Основи, 1998. – 479 с.

The article reveals the importance of economical processes in building and functioning of national community. The author makes the conclusion that economical crisis and connected with it social problems considerably slow the revival of Ukrainian ethnic group and the bulding up of modern Ukrainian nation. Priority lines of etbnonational politics that is directed on social and economic strengthening of national building are proved.

Володимир Томахів

ГРОШІ ЯК ЧИННИК ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті аналізуються економічні та соціальні чинники глобалізації, розкриваються деякі суперечливі і негативні аспекти цього процесу.

Ключові слова: глобалізація, глобалістика, глобалізм, антиглобалізм, гроші, транснаціональні кампанії, транснаціональні банки, неоколоніалізм.

З-поміж основних сучасних тенденцій та орієнтацій світового розвитку більшість політологів називає насамперед глобалізаційні процеси. Природньо, що Україна, як одна з найбільших європейських держав з великим економічним та політичним потенціалом, не може залишатися осторонь цих процесів. Разом з тим, політикам необхідно враховувати і ті побічні, суперечливі, нерідко і негативні моменти, які неодмінно супроводжують такі важливі, переломні в історії, суспільні явища.

Аналіз літератури, присвяченої глобалізації, показує, що цей процес неоднозначно оцінюють як науковці, так і політики, увага акцентується на різних аспектах цього феномена як позитивних, так і негативних [4]. Тому глобалізація, як головна тенденція розвитку сучасного світового співтовариства, стала важливим об'єктом дослідження політичними та іншими суспільними науками. Її вивчення набуло чи не найбільш дискусійного характеру, виходячи зі складності й неоднозначності глобалізаційних процесів і тих суперечностей, які вони в себе включають [1]. У межах цієї статті зупинимося на деяких із них, зокрема тих, що стосуються соціально-економічних, грошових аспектів глобалізації.

Насамперед необхідно зазначити, що поряд із самим терміном "глобалізація" у сучасній суспільно-політичній лексиці, ЗМІ вживаються і такі поняття, як "глобалізм", "глобалістика",

які нерідко підміняються одне другим. Тому, як зазначають українські вчені В.Бєбик та С. Шергін, необхідно змістовно і методологічно визначитися з цією проблемою. На їхню думку, поняття “глобалізація” повинно означати “процес”, “глобалістика” – наука про нього, а “глобалізм” – це ідеологія [2, с. 6]. Такий методологічний підхід, як показують науковці, дає можливість чітко оперувати цими термінами при дослідженні глобалізаційних процесів, враховуючи те, що в сучасній суспільно-політичній та економічній науці існує багато концепцій глобалізації. Для її трактування використовується понятійний апарат різних галузей суспільних наук. Політологи, філософи, соціологи, історики, економісти акцентують увагу на політичних, філософських, соціокультурних, економічних та історичних аспектах цього явища. Заслуговує на увагу загальнофілософський підхід до трактування сутності глобалізації, що його запропонував і сформулював французький вчений Б. Баді. На його думку, це: по-перше, постійний історичний процес, що розвивається; по-друге, це процес гомогенізації та універсалізації світу; по-третє, це транскордонні процеси взаємодії [2, с. 24]. Аналізуючи в цілому напрацювання сучасної політології щодо трактування поняття “глобалізація”, то його можна визначити, як *процес кількісного зростання та якісної трансформації інтенсивних політичних, економічних, соціальних, правових, культурних зв’язків і стосунків між державами та регіонами світу із суперечливими та непередбачуваними наслідками, фаза розвитку інтеграції світу в умовах сучасних інформаційних технологій*. Головними суб’єктами сучасного етапу глобалізації є:

- суб’єкти транснаціональної економічної діяльності: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Всесвітня торгова організація (ВТО);
- різноманітні регіональні об’єднання;
- багатонаціональні корпорації, інституційні інвестори (страхові фонди та пенсійні фонди);
- мегаполіси (Лондон, Нью-Йорк, Мілан, Москва, Токіо) уряди країн Великої сімки;
- міжнародні неурядові організації;
- окремі індивіди (Джордж Сорос, Білл Гейтс та інші).

Як уже зазначалося, вивчення глобалізаційної проблематики в сучасних суспільних науках має дискусійний характер. Причиною цього, як показує аналіз джерел, є те, що процес глобалізації не є тільки прямолінійним, рівномірним та позитивним. Радше навпаки, як уже зазначалося він має складний, непередбачуваний характер, включає в себе ряд суперечливих моментів, які неоднозначно оцінюються науковцями крізь призму їхніх ймовірних позитивних чи негативних наслідків та перспектив [4], [3]. Загалом їх можна відстежити на таких основних рівнях – цивілізаційному (Схід–Захід), політичному, соціально-економічному. В першому випадку звертається увага на те, що глобалізація веде до втрати національної, культурної, релігійної ідентичності, а це у відповідь, наприклад, породжує такі явища, як агресивний ісламський чи християнський фундаменталізм. На політичному рівні акцентується увага на тому, що внаслідок прозорості кордонів легітимні державні інститути втрачають значну частину своїх владних повноважень. Політологи звертають увагу і на можливість того, що глобалізація може стати механізмом встановлення панування над світом однієї або групи найбагатших держав. Російський політолог А. Панарін визначив глобалізацію як процедуру перетворення однієї держави, з усією національною і місцевою обмеженістю, на монопольного носія світової влади (маючи на увазі США [7]). З цим пов’язані і соціально-економічні, грошові виміри суперечливості та проблемності глобалізаційних процесів, деякі з яких стали предметом нашого аналізу в межах цієї статті.

Складовою процесу глобалізації стало формування спільної системи світового господарства, глобальної економіки. У цьому контексті експерти Світового банку власне і визначають глобалізацію як “...зростаючу інтеграцію суспільств та економічних систем усього світу...” [5, VII], а фахівці МВФ глибше – як “...зростаючо-економічну взаємозалежність країн усього світу в результаті збільшення обсягу і різноманітності трансграничних трансакцій товарів, послуг і міжнародних потоків капіталу” [2, с. 14]. Звичайно, що цей процес пройшов низку етапів і для останнього етапу він характерний регіоналізацією ринкової економіки, створення зон вільної торгівлі, панування транснаціональних кампаній (ТНК) і транснаціональних банків (ТНБ) у світовій економіці з кінця ХХ ст. Однак до створення глобальної економіки ще далеко, проте дослідники цього процесу визначають її глобалізаційне ядро – це насамперед діяльність ТНК і ТНБ, розвиток електронної торгівлі, глобального ринку праці і формування глобальної фінансової грошової сфери (централізованих фінансових ринків, інтеграції грошових потоків, впровадження електронних фінансів [2, с. 16]). Внаслідок високого темпу роз-

витку цих процесів спостерігається розрив між найбагатшими країнами світу і менш розвиненими, які відстають від держав – лідерів глобалізації [5]. Багато країн через різні причини взагалі опинилися на периферії глобальних процесів [8]. Через це виникає реальна можливість експлуатації менш розвинених держав країнами з найвищим рівнем валового внутрішнього доходу на душу населення і цей рівень може забезпечуватися за рахунок визиску перших [10]. Тому низка зарубіжних учених розглядають глобалізацію як прояв корпоративної сили світового капіталізму, котрий хоче мати максимальні прибутки і мінімальну соціальну відповідальність при цьому. Відбувається поділ на тих, хто користується плодами глобалізації, і тих, кому вони недоступні [2, с. 33]. Проілюструємо це за допомогою поданих таблиць (Шаповаленко М. В. Демократія в глобальному контексті. Презентація. – Київ, 2006):

Ця проблема актуальна для України, враховуючи, з одного боку, її прагнення до участі в світових інтеграційних процесах, вступ до СОТ, а з другого – спостерігаємо низькі соціальні стандарти життя наших громадян.

Необхідно зазначити і те, що глобалізація призводить до обмеження економічної суверенності держави як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Ряд країн (особливо тих, які, як і Україна, знаходяться на стадії трансформаційних процесів в економічному та політичному житті) змушені рахуватися з місцем, впливом і тиском світових фінансових ринків, ТНК і ТНБ. У таких країнах уряди нерідко змушені зменшувати роль і сегмент державного сектору економіки, здійснювати макроекономічну політику з урахуванням інтересів міжнародних організацій, створюючи привабливий клімат для залучення іноземних інвестицій. Внаслідок цього, держава стає складніше регулювати національну економіку, особливо мобільні фінансові потоки (приклад цьому – фінансові кризи 1997-1998 рр. у Південно-Східній Азії та Росії). Водночас, на думку відомого вченого і політика О. Білоруса, державне регулювання економічних процесів не вичерпало себе. Утримання під контролем економіки Малайзії під час регіональної кризи 1997-1998 рр. свідчить про необхідність збереження державного регулювання. Глобалізм взагалі, на його думку, є особливою формою побудови політичного та економічного імперіалізму ХХІ ст., симбіозом модерного державного імперіалізму з імперіалізмом глобальних корпорацій і міжнародних організацій [3].

Обмеження ролі держави у процесах регулювання та контролю мобільних фінансових потоків в умовах глобалізації стало одним із стимулювальних чинників формування тіньових економічних процесів, особливо в тих країнах, які перебувають на стадії трансформаційного транзиту. Цьому сприяє і те, що з кінця ХХ ст. у межах світових економічних глобалізаційних процесів фінанси виділяються в окремий напрям, який визначається науковцями як фінансова глобалізація. Український науковець О. Бежан обґрунтовано відзначає низку проявів фінансової глобалізації, які можна розглядати як каталізатори розвитку тіньових економічних процесів. Зокрема, йдеться про зростання впливу офшорних фінансових зон. Завдяки повному або частковому звільненню від оподаткування, дотриманню суворої банківської таємниці, можливості відкриття анонімних банківських рахунків тощо, вони поступово стали одним з найпотужніших каналів прихованого вивозу підприємницького капіталу: за допомогою банківських операцій, при здійсненні експортно-імпортних операцій або іншими способами. За оцінками американського уряду, використання офшорних рахунків дозволяє громадянам США щорічно не виплачувати податків на загальну суму понад 70 млрд дол. А в тих країнах, де рівень оподаткування ще вищий, частка прихованих в офшорних зонах податків навіть перевищує показники США. Окрім ухилення від оподаткування, офшори стали популярним засобом відмивання грошей злочинного походження організованими угрупованнями. При цьому поряд з такими відомими центрами, як Кайманові та Багамські острови, лідерами у цьому процесі стали також світові фінансові центри [9, с. 206]. Для прикладу, можна також згадати недавній найбільший фінансовий скандал в історії ФРН (держави, яка вважається взірцем законопослушництва). Щонайменше 700 осіб приховали від держави податки на суму понад 3,4 млрд євро за допомогою одного із банків Ліхтенштейну, країни, яка вважається європейським “податковим раєм”, де банки гарантують повну таємницю вкладів, а в кримінальному кодексі держави навіть немає статті про обман держави через несплату податків. Загалом, як зазначає О. Бежан, у період з 1990 по 2005 рр. багато міжнародних банківських груп, основна маса яких розташована у розвинутих країнах, опинилися в центрі серій гучних міжнародних скандалів. Так, у банках Швейцарії в 1997 р. були призупинені операції по рахунках секретаря СНД П. Бородіна, нігерійського диктатора Абаша Енучи (600 млн дол.), экс-прем'єра Пакистану Б. Бхутто, экс-президента Мексики, прем'єра та президента Казахстану (близько

100 млн дол.), экс-прем'єра України П. Лазаренка (близько 30 млн дол) та ін. При чому кошти Лазаренка “прокручувалися” одразу через 20 швейцарських банків, не обійшлося і без участі американських компаній. Те саме генеральний прокурор кантона Женева Б. Бертоса заявив і щодо коштів Казахстану – гроші переводилися низкою американських нафтових компаній. І це мізерна частка з тих сум, які прокручуються для легалізації. Загалом американський дослідник Дж. Петерс визнає, що через банки США щорічно відмивається до 500 млрд дол. [9, с. 207].

Аналізуючи наведені приклади, можна побачити, що грошові потоки поступали в переважно з країн, де функціонують авторитарні політичні режими, де державна влада нерідко контролюється кланово-олігархічними угрупованнями. У таких випадках держава перетворюється в інструмент для збагачення окремих осіб, для яких офшорні зони стали надійним місцем збереження їхніх капіталів. Це, до речі, спростовує один із міфів про глобалізацію як процес, який водночас включає в себе і світову глобальну демократизацію.

Іншими проявами фінансової глобалізації, що сприяють розвитку тіньових економічних процесів стали останні технічні досягнення в засобах електронних комунікацій, поява електронних грошей. Як показує О. Бежан, це призвело до бурхливого розвитку електронних видів послуг, які надаються фінансовими установами. Йдеться про систему послуг Інтернет-банкінгу, електронного переказу коштів, віртуальну участь у торгівлі цінними паперами, що поступово сприяє об'єднанню національних і фінансових ринків в єдиний ринок. У кінцевому результаті це все більше переміщує обіг фінансових цінностей у віртуальну площину, що має дві сторони: прогресивну (збереження часу, прискорення обертання цінностей тощо) і негативну – несанкціонованого доступу до платіжних систем, шахрайства в електронних мережах. Необмежені можливості у переказах грошових коштів по всьому світу та створенні електронних офісів-оболонки створюють ідеальні умови злочинцям для уникнення переслідувань окремими державами та “відмивання” незаконних доходів [9, с. 208]. Таким чином, проведений аналіз дає нам можливість зробити деякі загальні висновки. Отже, глобалізаційні процеси як головна тенденція сучасних міжнародних відносин, є закономірним, проте неоднозначним, складним та суперечливим історичним явищем. Основним інструментом глобалізації виступає інтернаціоналізація та інтеграція світової економіки, що водночас супроводжується низкою негативних моментів. Серед них можна виділити перш за все те, що глобалізація не сприяє вирівнюванню соціально-економічного розвитку країн, суб'єктів цього процесу, а радше навпаки, – існує реальна загроза ще більшого розриву між ними. Це, в свою чергу, веде до можливості посилення залежності країн-об'єктів глобалізації (тобто менш розвинутих) від країн-суб'єктів (багатих країн-глобалізаторів, лідерів глобалізаційного процесу), що можна розглядати як прояв новітнього колоніалізму з відповідними наслідками. По-друге, фінансово-грошову глобалізацію як складову й інструмент економічних глобалізаційних процесів, можна розглядати водночас стимулювальним чинником розвитку тіньових економічних процесів з проявом на багатьох рівнях. Тому ризики і виклики глобалізації є актуальними для України, яка, виходячи з сучасного стану її соціально-економічного та політичного розвитку, місця, ролі та ваги у світовій економічній системі на даному етапі, відноситься до країн – об'єктів глобалізаційних процесів.

Література

1. Антиглобализм и глобальное управление. Доклады, дискуссии, справочные материалы. – Москва, 2006.
2. Бебик В. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: Навч. посібник / В. М. Бебик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтерьова. – Київ: Університет “Україна”, 2006.
3. Білорус О. Економічна система глобалізму. – Київ, 2003.
4. Гелл Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. – Київ, 2004.
5. Глобализация, рост и бедность. Построение мировой всеобщей экономики. – Москва, 2003.
6. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5.
7. Панарин А. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – Москва, 2003.
8. Салицкий А. Вызовы глобализации и проблемы крупных периферийных стран // МЭ и МО. – 2003. – № 4. – С. 120–126.
9. Україна в системі міжнародних відносин в умовах глобалізації / Матеріали наук. конф. Київ, 9 лютого 2005 / Від. за вип. В. Є. Новицький. – Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2005.
10. Шишков Ю. Глобалізація – ворог или союзник развивающихся стран // МЭ и МО. – 2003. – № 4. – С. 3–14.

The economic and social factors of globalization are analysed in the article, some contradictory and negative aspects of this process open up.